

**MAMLAKATIMIZDA TRANSFERT NARXNI BELGILASHDA SOLIQ
NAZORATINI USULLAR**

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Mustaqil izlanuvchi

Abdiyev Jaxongir Ibragimovich

Annotatsiya. Ushbu maqolada jahondagi nufuzli kompaniyalarda moliyaviy holatni barqarorlashtirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va iqtisodiy o'sishga erishish maqsadida «boshqaruvning xalqaro standartlariga o'tish, klaster va kooperatsiya tizimidagi sub'ektlarda moliyaviy bitimlar tuzish jarayonida transfert baholardan foydalanish, operatsion segmentlar bo'yicha moliyaviy va boshqaruv hisobotlarini taqdim etish» lozimligi belgilab qo'yilgan.

Kalit so'zlar: soliq, fiskal siyosat, byudjet, soliq ma'muriyati, soliq salohiyati, normativ tahlil, ijobiy tahlil, soliq yuki, vakillik soliq stavkasi, o'rtacha stavka, soliq hisoboti, soliq tushumlari, tahlil, pozitiv tahlil, soliq yuki, bozor narxi, boshqaruv hisobi, transfert baho.

Kirish: Transfert narxlar foydaning soliq stavkalari past bo'lgan mamlakatlarga olib o'tilishiga yoki soliqqa tortishdan qochishga yordam beradi. Dunyo bo'ylab hukumatlar adolatli soliqqa tortishni ta'minlash va berilgan imtiyozlar suiste'mol qilinishining oldini olish uchun transfert narxlarini qat'iy nazorat qiladi. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasida transfert narxlar shakllanishini nazorat qilish yo'nalishi yangiligi, nazorat jarayoni endi boshlanayotgani tufayli transfert narxlari shakllanishi hisobiga byudjetga soliq tushumlarining to'liq tushmasligini aniqlash muhim hisoblanadi. Transfert narxni tartibga solishning bir qismi sifatida O'zbekistonda transfert narx shakllanishi nazoratini amalda qo'llash hamda yangi qoidalarini o'rganib borish va qo'llash, O'zbekiston qonunchiligidagi bo'shliqlarni to'ldirish muhim hisoblanib, tadqiqot ishining dolzarbligini va tanlangan mavzuning hozirgi davrda yechimini kutayotgan

muhim mavzuga bag'ishlanganligini ko'rsatadi.

Soliq kodeksining 37-moddasida o'zaro bog'liq bo'lgan shaxslarga tarif berilgan. Soliq kodeksining 180-moddasida o'zaro aloqador shaxslar o'rtasidagi nazorat qilinadigan bitimlarga tarif berilgan. Bunda yuqoridagi 2 ta moddaning birida o'zaro bog'liq bo'lgan shaxs bilan o'zaro aloqador bo'lgan shaxslar bir xil manoni anglatadi (*Kodeksning rus tilidagi matnida 2 ta moddada ham "Vzaimosvyazannye litsa" deyilgan. Tarjimada 2 xil tarjima qilingan*). Soliq kodeksining 37-moddasiga muvofiq o'zaro bog'liq bo'lgan shaxslar quyidagicha bayon etilgan. Agar shaxslar o'rtasidagi munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari ushbu shaxslar tuzadigan bitimlarning shartlariga va (yoki) natijalariga va (yoki) ushbu shaxslar faoliyatining iqtisodiy natijalariga yoki o'zlarini vakil qilgan shaxslarning faoliyatiga ta'sir ko'rsatsa, ushbu qismda ko'rsatilgan shaxslar soliq solish maqsadlarida o'zaro bog'liq bo'lgan shaxslar deb e'tirof etiladi. Shaxslarning o'zaro bog'liqligini e'tirof etish uchun bir shaxsning boshqa shaxslar kapitalida ular o'rtasida tuzilgan bitimga muvofiq ishtirok etishi tufayli yoxud bir shaxsning boshqa shaxslar tomonidan qabul qilinadigan qarorlarni belgilashda boshqacha imkoniyati mavjud bo'lganda ko'rsatilishi mumkin bo'lgan ta'sir inobatga olinadi. Bunday ta'sir, u bitta shaxs tomonidan bevosita va mustaqil ravishda yoki shaxsning ushbu moddaga muvofiq o'zaro bog'liq deb e'tirof etiladigan o'zaro bog'liq shaxslari bilan birgalikda ko'rsatilishi mumkinligidan yoki mumkin emasligidan qat'iy nazar, inobatga olinadi.

Yuqoridagi ikkita qism inobatga olingan holda quyidagilar o'zaro bog'liq shaxslar deb e'tirof etiladi:

- yuridik shaxslar, agar bir yuridik shaxs boshqa yuridik shaxsda bevosita va (yoki) bilvosita ishtirok etsa va bunday ishtirokning ulushi 20 foizdan ortiqni tashkil etsa;

- jismoniy shaxs va yuridik shaxs, agar jismoniy shaxs ushbu yuridik shaxsda bevosita va (yoki) bilvosita ishtirok etsa hamda bunday ishtirokning ulushi 20 foizdan ortiqni tashkil etsa;

- yuridik shaxslar, agar ayni bir shaxs bevosita va (yoki) bilvosita ushbu yuridik shaxslarda ishtirok etsa va har bir yuridik shaxsdagi bunday ishtirokning ulushi 20 foizdan ortiqni tashkil etsa;

- yuridik shaxs va ushbu yuridik shaxsning yakka tartibdagi ijro etuvchi organi tayinloviga (sayloviga) ko'ra yoki ushbu yuridik shaxsning kollegial ijro etuvchi organi yoki direktorlar kengashi (kuzatuv kengashi) tarkibi kamida 50 foizining tayinloviga (sayloviga) ko'ra vakolatlarga ega bo'lgan shaxs (shu jumladan jismoniy shaxs). Jismoniy shaxs bilan bog'liq holda, uning vakolatlarini belgilash chog'ida jismoniy shaxsning ushbu qismning 11-bandida ko'rsatilgan o'zaro bog'liq shaxslari bilan birgalikdagi vakolatlari ham inobatga olinadi;

- kollegial ijro etuvchi organ yoki direktorlar kengashi (kuzatuv kengashi) tarkibining kamida 50 foizi ayni bir shaxsning (shu jumladan jismoniy shaxsning) qaroriga ko'ra tayinlangan yoki saylangan yuridik shaxslar. Jismoniy shaxs bilan bog'liq holda esa, ushbu shaxsning qarorlarini belgilash chog'ida uning ushbu qismning 11-bandida ko'rsatilgan o'zaro bog'liq shaxslari bilan birgalikda qabul qilingan qarorlari ham inobatga olinadi;

- kollegial ijro etuvchi organ yoki direktorlar kengashi (kuzatuv kengashi) tarkibining 50 foizdan ortig'ini ayni bir jismoniy shaxslar tashkil etadigan yuridik shaxslar. Bunda jismoniy shaxsning bevosita ishtiroki ushbu qismning 11-bandida ko'rsatilgan shaxs bilan o'zaro bog'liq shaxslarning ishtirokiga tenglashtiriladi;

- yuridik shaxs va uning yakka tartibdagi ijro etuvchi organi vakolatlarini amalga oshiruvchi shaxs;

- yakka tartibdagi ijro etuvchi organning vakolatlari ayni bir shaxs tomonidan amalga oshiriladigan yuridik shaxslar;

- yuridik shaxslar va (yoki) jismoniy shaxslar, agar ushbu shaxslarning biri boshqa shaxsda bevosita ishtirok etishini aks ettiruvchi ketma-ketlikda har bir ilgari shaxsning keyingi yuridik shaxsdagi bevosita ishtiroki 50 foizdan ortiqni tashkil etsa;

- jismoniy shaxslar, agar bir jismoniy shaxs boshqa jismoniy shaxsga lavozim mavqei bo'yicha bo'ysunsa;

- jismoniy shaxs, uning eri (xotini), ota-onasi (shu jumladan uni farzandlikka olgan ota-onasi), erining (xotinining) ota-onasi, farzandlari (shu jumladan u farzandlikka olgan farzandlar), to'liq va to'liq bo'lmagan qarindosh aka-ukalari va opa-singillari, shuningdek vasiysi (homiysi) va jismoniy shaxs homiyligidagi shaxs.

Jismoniy shaxsning va uning yuqoridagi oxirgi bandda ko'rsatilgan o'zaro bog'liq shaxslarining yuridik shaxsda ishtirok etishining jami ulushi ushbu moddaning maqsadi uchun jismoniy shaxsning ushbu yuridik shaxsda ishtirok etishi ulushi deb e'tirof etiladi.

Agar shaxslar tomonidan tuziladigan bitimlarning shartlariga va (yoki) natijalariga va (yoki) bu shaxslar faoliyatining iqtisodiy natijalariga bir yoki bir nechta boshqa shaxslar tomonidan ularning bozordagi ustun mavqei tufayli yoxud boshqa shunga o'xshash holatlar tufayli ta'sir ko'rsatilsa, bunday ta'sir shaxslarni o'zaro bog'liq deb e'tirof etish uchun asos bo'lmaydi. O'zbekiston Respublikasining O'zbekiston yuridik shaxslaridagi bevosita va (yoki) bilvosita ishtiroki bunday yuridik shaxslarni o'zaro bog'liq deb e'tirof etish uchun o'z-o'zidan asos bo'lmaydi. Mazkur yuridik shaxslar ushbu moddada nazarda tutilgan boshqa asoslarga ko'ra o'zaro bog'liq deb e'tirof etilishi mumkin. Agar o'zaro bog'liq shaxslar o'rtasidagi munosabatlar ushbu moddaning birinchi va ikkinchi qismlarida ko'rsatilgan belgilarga ega bo'lsa, ushbu moddaning uchinchi qismida nazarda tutilmagan boshqa asoslar bo'yicha shaxslarni o'zaro bog'liq deb e'tirof etish sud tomonidan amalga oshiriladi. Shuningdek, Soliq kodeksining 138-moddasida Yuridik shaxsda ishtirok etish ulushini aniqlash tartibi belgilangan. Mazkur aniqlash tartibini quyida tushuntirib o'tamiz.

Soliq solish maqsadida bir jismoniy yoki yuridik shaxsning (bundan buyon – shaxs deb yuritiladi) ulushi tanlangan boshqa yuridik shaxsdagi (bundan buyon – tanlangan yuridik shaxs deb yuritiladi) ulushni aniqlash uchun ushbu shaxsning tanlangan yuridik shaxsda bevosita va bilvosita ishtirok etish ulushlarining summasi tarzida aniqlanadi.

Tanlangan yuridik shaxs ovoz beruvchi aksiyalarining bevosita shu shaxsga tegishli bo'lgan ulushi yoki tanlangan yuridik shaxsning ustav fondidagi (ustav

kapitalidagi) bevosita ushbu shaxsga tegishli bo'lgan ulushi yuridik shaxsda **bevosita ishtirok etish ulushi** deb e'tirof etiladi.

Misol uchun "A" tashkilot "B" tashkilotning ustav kapitalining 25% iga egalik qiladi. Bunda bevosita ishtirok etish ulushi 25% ni tashkil etadi.

Shaxsning tanlangan yuridik shaxsda bilvosita ishtirok etish ulushi quyidagicha aniqlanadi:

1) ushbu shaxsning tanlangan yuridik shaxsda ishtirok etishining barcha ketma-ketligi har bir ilgari yuridik shaxsning tegishli ketma-ketlikdagi har bir keyingi yuridik shaxsdagi bevosita ishtiroki orqali aniqlanadi;

2) har bir ilgari yuridik shaxsning har bir keyingi yuridik shaxsdagi bevosita ketma-ketlikdagi ishtirok etish ulushi aniqlanadi;

3) har bir shunday ketma-ketlik uchun ushbu ketma-ketlikning barcha yuridik shaxslari uchun bevosita ishtirok etish ulushi topiladi;

4) har bir shunday ketma-ketlik uchun topilgan bevosita ishtirok etish ulushlarining barchasi jamlanadi.

O'zbekiston Respublikasining soliq rezidenti bo'lgan o'zaro aloqador shaxslar o'rtasidagi bitim quyidagi holatlardan hech bo'lmaganda bittasi mavjud bo'lganda nazorat qilinadigan bitim deb e'tirof etiladi:

1) mazkur shaxslar o'rtasidagi bitimlar bo'yicha tegishli kalendar yildagi daromadlar summasi (bitimlar narxlarining summasi) besh milliard so'mdan oshsa;

2) bitimning hech bo'lmaganda bitta tarafi maxsus soliq rejimini qo'llasa yoki maxsus iqtisodiy zona ishtirokchisi bo'lsa, bunda bu bitimning boshqa taraflari orasida maxsus soliq rejimlarini qo'llamaydigan shaxs bo'lsa;

3) bitimning hech bo'lmaganda bitta tarafi foyda solig'ini to'lashdan ozod etilgan bo'lsa, pasaytirilgan soliq stavkasini yoki boshqa soliq imtiyozlarini qo'llasa, bunda bu bitimning boshqa taraflari orasida bunday soliqni to'lashdan ozod etilmagan va imtiyozlarni qo'llamaydigan shaxs bo'lsa;

4) bitimning taraflaridan biri tomonidan qazib olingan foydali qazilma bitim predmeti bo'lsa, agar ushbu foydali qazilmaga nisbatan yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqning advalor soliq stavkasi nazarda tutilgan bo'lsa.

Yuqoridagi 2 — 4-bandlarda nazarda tutilgan bitimlar, agar mazkur shaxslar o'rtasidagi bitimlar bo'yicha daromadlarning tegishli kalendar yildagi summasi besh yuz million so'mdan ortiq bo'lsa nazorat qilinadigan bitim deb hisoblanadi. Tovarlar (xizmatlarni) realizatsiya qilishga doir, ushbu tovarlarning (xizmatlarning) birinchi sotuvchisi va oxirgi xaridori bilan o'zaro aloqador bo'lmagan shaxslar ishtirokida (vositachiligida) tuziladigan bitimlar ketma-ketligi yoki majmui, agar mazkur sotuvchi va xaridor o'zaro aloqador shaxslar bo'lsa, ushbu Kodeks maqsadida o'zaro aloqador shaxslar o'rtasidagi bitimga tenglashtiriladi. Bunday hollarda, o'z ishtirokida (vositachiligida) bitimlarning mazkur ketma-ketligi yoki majmui amalga oshiriladigan uchinchi shaxslarning mavjudligi e'tiborga olinmaydi.

Bunda, basharti bitimlarning mazkur ketma-ketligida yoki majmuida ishtirok etuvchi bunday uchinchi shaxslar:

1) bitimlarning ushbu ketma-ketligida yoki majmuida hech qanday qo'shimcha vazifalarni bajarmasa, bundan tovarlarni (xizmatlarni) bir shaxs tomonidan boshqa shaxsga realizatsiya qilishni (qayta sotishni) tashkil etish mustasno;

2) o'z zimmasiga hech qanday tavakkalchiliklarni qabul qilmasa va tovarlarni (xizmatlarni) bir shaxs tomonidan boshqa shaxsga realizatsiya qilishni (qayta sotishni) tashkil etish uchun hech qanday aktivlardan foydalanmasa, qo'llaniladi.

Yuqoridagi usullardan foydalangan holda hisoblangan bozor narxlari, foyda va zararlar, agar bu tekshiruv o'tkazilayotgan bitim ishtirokchisi tomonidan byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan soliq summasining kamayishiga olib kelmasa, soliq organlari tomonidan qo'llaniladi.

Xulosa va takliflar.

1. Nazorat qilinadigan bitimi mavjud bo'lgan holda bu haqidagi xabarnomani taqdim etmaganlik uchun javobgarlikni belgilanishi va nazorat qilinadigan bitim to'g'risidagi xabarnomani taqdim etish uchun yagona muddatning o'rnatilishi soliq

nazoratini amalga oshirish jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi.

2. Soliq kodeksining 187-moddasiga rentabellikni hisob-kitob qilishda yuridik shaxs 25 foizdan ortiq bo'lgan ulush bilan boshqa yuridik shaxs faoliyatida bevosita va (yoki) bilvosita ishtirok etmaydi hamda bevosita ishtirok etish ulushi 25 foizdan ortiq bo'lgan ishtirokchi (aksiyador) sifatidagi yuridik shaxsga ega bo'lmaydi degan qoidadagi 25 foizni 20 foiz etib o'zgartirish yuzasidan taklif ishlab chiqildi.

Adabiyotlar/Литература/Reference:

Davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlari. www.soliq.uz.

Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси (янги таҳрири). 176-178 моддалар. www.lex.uz/docs/4674902.